

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת כי תשא תשע"ד

חטא העגל - וחטא היהודים בשושן

המחשבה העומדת ביסוד הענין של המקדש, ובני ישראל כבר ידעו באותה שעה שמקדש שכזה עתיד להבנות, שהרי אמרו בשירת הים (ברוך הקודש): "תבאמו ותטעמו בְּהַר נְחֻלְתְּךָ, מְכוּן לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלַּת ה', מְקַדֵּשׁ - ה' - פּוֹנֵנוּ יְדִיד" (שם טו, יז), כלומר: הקב"ה עתיד לבנות לו מקדש, שישמש כמקום להשראת השכינה בעולם. אמנם ישראל לא הגיעו עדין ל"הר נחלתך", ששם אמור להבנות המקום המדובר, אבל הקב"ה הרי הסכים לעשות מקום זמני להשראת השכינה גם בטרם הגיעו ל"הר נחלתך", והוא המשכן שבמדבר, וא"כ מה נורא כל כך שישראל רוצים לעשות מקום כזה כבר עכשיו? מה הטענה הגדולה עליהם?

אמנם נכון שישראל טעו בבחירת הצורה שעליה בחר הקב"ה להשרות את שכינתו, הם עשו צורת עגל והקב"ה אמר לעשות צורת כרובים (בקדש הקדשים), אבל טעות זו אינה חמורה כל כך, לכאורה, ואין בה כדי להסביר את הקצף הגדול שיצא עליהם. הרי עוד לא ידעו ולא שמעו את הציווי של "אַלֶּהִי כִסֵּף וְאֶלֶהִי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם" (שם כ, כ), שענינו הוא שלא לשנות את צורת הכרובים (רש"י שם), ואם כן הם אינם יודעים עדיין שהקב"ה חפץ בצורת כרובים דוקא ולא בצורה אחרת⁴, וטעו לחשוב שהקב"ה חפץ בצורת עגל. אם כן, על מה חרי האף הגדול הזה על ישראל, על שעשו מקום להשראת השכינה? בגלל שטעו בין צורת כרוב לצורת עגל?

נראה לעניות דעתי, שהבאור בזה הוא כך: כעסו של הקב"ה לא היה באמת על עצם עשיית העגל. עצם עשיית העגל לא היה עון חמור כל כך, כפי שהסברנו. על מה אפוא היה הכעס הגדול? כנראה שהכעס הגדול היה על כך, שבני ישראל חשבו, שעל ידי שיעשו עגל, יהיה הקב"ה מוכרח להשרות את שכינתו עליו, (שכן לפי הבנתם, הנהגת ה' במדבר היתה בבחינת "פני שור", כנוכח לעיל, ועל כן סברו שעל צורה זו יהיה מוכרח הקב"ה להשרות את שכינתו). כל כך היו בטוחים בזה, עד שלא טרחו כלל לברר, האם השכינה אכן שורה על העגל שעשו. הם לא מצפים לאות שְׁמִימִית שתודיע להם שהשכינה אכן ירדה לשרות על העגל, [כגון שתרד עליו אש מן השמים, כפי שהיה אח"כ במשכן (ויקרא ט, כד) ובמקדש (דחי"ב ז, א)], אלא מגישים שלמים ויושבים לאכול ולשתות (שמות לב, ו), מתוך "ידיעה" גמורה שעל צורה זו השכינה שורה! אם היו מתפללים, "אנא ה', השרה שכינתך על העגל הזה", כמו שאנו מתפללים "השב את העבודה לדביר ביתך", שהשכינה תחזור לירושלים - ה' לא היה כועס כל כך. אבל הם לא עושים כך. הם סבורים שצורת העגל מכריחה מאליה את הקב"ה להשרות שכינתו עליה. ולחשוב כך, זהו כבר חטא חמור מאד. הקב"ה הוא עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות. הוא מעל כל צורה, ומעל כל חוק טבע או חוק אחר, ואי אפשר להכריח אותו לכלום. ממילא, אם עושים עגל - או כל דבר אחר - מתוך מחשבה שעל צורה זו מוכרח הקב"ה להשרות את שכינתו, יש כאן יחוס כח עצמי לְדַבֵּר זולתו ית', שעושים את הקב"ה מוכרח וכפוף כלפיו ח"ו, וזהו פגם גדול באמונה ביחוד ה'. אין בעולם עצמיות זולת עצמיותו של הקב"ה, וכל כח בעולם פועל רק ברצון ה'! ברצון ה' הוא פועל כך, וברצון ה' הוא יפעל אחרת, או שלא יפעל ולא יתקיים כלל. זהו לענ"ד החומר הגדול שבחטא העגל, שהפכו (בדעתם) את הקב"ה מ"מכריח" ל"מוכרח" ח"ו. לכן נחשב להם החטא הזה לעבודה זרה, כי סברו בדעתם שיש

כוונת בני ישראל בעשיית העגל

התורה מספרת: "וַיֵּרָא הָעָם פִּי בִשֵׁשׁ מִשֶּׁה לְרֵדֶת מִן הַהָר, וַיִּקְהָל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ, כִּי זֶה מִשֶּׁה הָאִישׁ... לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ" (שמות לב, א). לפי חשבונם של ישראל, משה היה אמור כבר לרדת מן ההר (ע"ר רש"י שם), והנה הוא לא מגיע. בנוסף לכך, "בא השטן וערבב את העולם, והקִּיָּא דמות חושך ואפלה וערבוביא, לומר: ודאי מת משה, לכך בא ערבוביא לעולם" (רש"י שם). בעקבות כך, נקהלים ישראל על אהרן, ודורשים ממנו: "קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ!"

וצריך להבין: מה פירוש "קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים"? וכי אפשר לעשות אלהים? ! חוץ מזה, לשם מה נחוצים להם אלהים חדשים? הרי גם אם משה מת, אבל הקב"ה חי וקיים! וגם השטן לא הראה להם כאילו הקב"ה איננו, אלא הראה רק ש משה איננו. ואם כן, מה שהם זקוקים לו הוא תחליף למשה, ולא אלהים חדשים.

גם את דברי ישראל לא חר שנעשה העגל, קשה מאד להבין. הם אומרים: "אַלֶּהִי אֶלֶהִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵעֱלוֹךָ מִצְרַיִם" (שם ד, ד). מה הכוונה בזה? איך יתכן לומר, שעגל שנעשה היום, הוא זה שהוציא את ישראל ממצרים לפני שלשה חודשים? הרי רק שוטה גמור יאמר דבר כזה! (ע"ר רמב"ן שם) האם היו ישראל שוטים עד כדי כך?! ודאי שלא! אם היו שוטים, הקב"ה לא היה כועס עליהם. על שוטה יש מקום לרחמים, לא לרוגז. ברור אם כן, שלא היו שוטים. הם היו דור דעה, דור שזכה לדבר עם השכינה ולקבל נבואה במדרגה גבוהה יותר מיחזקאל בן בוזי וכל הנביאים (ע"ר רש"י שם טו, ב ד"ה זה א-ל). מה אם כן הפשט בפרשה הזו?

בעקבות שאלות אלו ואחרות הסבירו הראשונים, שכוונת ישראל לא היתה לעשות לעצמם אלוהות חדשה ח"ו, אלא רק להעמיד להם "כְּבוֹד חוֹנֵה בְּצוּרַת גִּוְיָה" (אב"ע שם לב, א; וכעין זה בכוזרי מאמר א' ס"ז צ"ז). כלומר, חפץ גשמי שעליו שורה השכינה. עד עכשיו משה היה "חֲפִץ" כזה, אבל עכשיו, שמשה איננו - הם מבקשים משהו אחר שתשרה עליו השכינה, כפי ששרתה על משה רבינו¹. הראשונים ביארו באופנים שונים, למה נבחרה למטרה זו דוקא צורת שור², אך הכל מודים שלא תחליף לקב"ה חיפשו בני ישראל, אלא תחליף למשה רבינו, כ"חפץ" שורה עליו השכינה³.

זהו שאמרו ישראל, "אַלֶּהִי אֶלֶהִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵעֱלוֹךָ מִצְרַיִם מִצְרַיִם". כלומר, זהו החפץ שעליו שורה מעתה השכינה שהוציאה אותנו ממצרים (ולא שהעגל עצמו הוציאם ממצרים). זהו גם פירוש בקשתם, "קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים". כלומר, עֲשֵׂה לָנוּ איזה חפץ שתשרה עליו שכינת אלקים. [ועוד אפשר לבאר, ש"אַלֶּהִים" שבפסוק זה פירושו מנהיג, ולא אלוהות, וכמו שאמר הקב"ה למשה: "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפָרְעָה" (שמות ז, א) - שופט ומנהיג לפרעה (ע"ר רש"י שם). וכן כאן, "קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ" פירושו - עשה לנו מנהיג שילך לפנינו. ועכ"פ, גם לפירוש זה, כונתם היתה לחפץ שתשרה עליו השכינה, ושהיא תנהיגם].

חטא העגל - נסיון להכריח את השכינה

והנה, מחשבה זו כשלעצמה, לעשות איזה חפץ או מקום מיוחד בעולם שתשרה עליו השכינה, עדיין איננה מחשבה פסולה. זו הרי

בעולם כח זולתו ית', שאליו גם הקב"ה מוכרח להכפיף עצמו, ח"ו.

למה אין מקום לזמנות פרטיות בבנין המקדש?

ענין זה, שרק הקב"ה קובע היכן להשרות את שכינתו, ואין אפשרות לשום בריה להכריח אותו ית' להשרות את שכינתו במקום שאינו חפץ בו - הוא הטעם והסיבה לכך, שבבית המקדש ישנה הלכה מיוחדת, שאסור לעשות בו דבר מדעת עצמנו (עי' פסחים פ"א, סוכה נ"א, ובבב"א לג"א), אלא רק כפי התבנית הכתובה שמסר שמואל הנביא לדוד, ודוד מסרה לשלמה בנו והבהיר לו: "הַפֶּלַל בְּקֶתֶב מִיַּד ה' עָלַי הַשְּׁפִיל, פֶּל מְלֻאָכוֹת הַתְּבַנִּית" (דהי"א כ"ח, יט). שום דבר כאן אינו מדעתי או מדעת אדם אחר, אלא הכל נקבע על פי ה'. כך היה גם במשכן: ה' אומר למשה בדיוק כמה קרשים לעשות בצפון, וכמה בדרום, ואין יראה כל דבר ודבר במשכן, וכן לעתיד לבוא במהרה בימינו, לא נפרסם מכרז לאדריכלים, ומי שיגיש את התכנית היפה ביותר יבנה את בית המקדש, אלא הכל יִבְנֶה כפי הצורה שנמסרה בנבואה ליחזקאל (מ-מז), ואם עוד לא נזכה לצורה זו, אז בצורה של בית שני.

על בית שני באמת לא היתה נבואה מפורשת מאת ה', ולכן אומר הרמב"ם, ש"אנשי בית שני בנוהו כבנין שְׁלֵמָה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל" (הלכ' בית הבחירה פ"א ה"ד). הם רצו לעשות את צורת יחזקאל, אבל כיון שה"כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר" (שם) וקשה להבין את כוונתו המדוייקת, בנו כבנין שלמה, ומעין דברים המפורשים ביחזקאל. שום דבר לא עשו מדעת עצמם, אלא רק כפי הצורה שנמסרה לשמואל (לגבי בית ראשון), או ליחזקאל (לגבי בית שלישי), כולל מה שניתן ללמוד מִפְּתָכִים אלו (או משאר כתבי הקודש) במידות שהתורה נדרשת בהן [כי "מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להדרש" (יר' מגילה פ"א ה"א)]. שום דבר לא נעשה במקדש מדעת בשר ודם, אלא הכל מדעת עליון.

למה זה? מדוע באמת אין מקום לזמנות ולרעיונות פרטיים בצורת המקדש? - כי איננו יכולים להכתיב לקב"ה היכן להשרות את שכינתו! רק הוא ית' בוחר היכן להשרות את השכינה! במדבר בחר בצורה כזאת, ובירושלים בצורה כזאת, ואין לנו רשות לשנות מן הצורה המסורה לנו.

חטא העגל - נסיון להכריח את חכמי התורה

אבל אם רק בענין זה היו ישראל חוטאים בעגל, אפשר עדיין שהקב"ה לא היה מחשיב להם חטא זה לזדון אלא רק לשגגה, לולא שהצטרף לענין זה דבר נוסף: לפני שמשה רבינו עולה להר סיני, הוא אומר לישראל: "הִנֵּה אֶהְרֶן וְחֹרֶן עִמָּכֶם, מִי בַעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם" (שמות כ"ד, יד). אם תהיינה לכם שאלות, גשו וְשַׁאלוּ את אהרן וחור. הם גדולי הדור בהעדרך, והם יפסקו את כל השאלות. ממילא, מה היו ישראל צריכים לעשות כשסברו שמשה מת? - היו צריכים לבוא אל אהרן ואל חור, ולשאל אותם: "ילמדנו רבותינו! משה איננו. מה נעשה עכשיו"? ואז, או שאהרן וחור היו מכריעים מדעת תורה שלהם מה צריך לעשות, אם אהרן יהיה מעתה המנהיג, או חור, או יהושע או משהו אחר, או שאהרן (שהיה נביא) היה שואל את הקב"ה, והקב"ה היה אומר לו מה לעשות. הקב"ה היה אומר לו מן הסתם את האמת, שמשה חי ויחזור במהרה, אבל גם אם האמת היתה שמשה לא היה חי, הקב"ה היה כבר מנקה את אהרן מה לעשות במצב החדש שנוצר.

אבל לא כך נהגו בני ישראל. במקום לשאול את אהרן מה לעשות, הם מכתביבים לו מה לעשות: "קום צֵשֶׁה לָנוּ אֲלֵהֶם!" (שם לב, א) לא כתוב: "וַיִּקְהַל הָעָם אֶל אֶהְרֶן", אלא: "וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהְרֶן"⁵ (שם). כלומר, הם מְעַלְיוּ, מכתביבים לו מה לעשות, וכשחור מתנגד, הם הורגים אותו (רש"י שם, ה). לכן החשיב הקב"ה את בני

ישראל כמזידיים בחטא העגל, ולא כשוגגים, מפני שבמקום לשאול את חכמי התורה מה לעשות, הם הכתיבו להם מה לעשות, ומי שלא הסכים - הרגו אותו. זהו החלק השני של חטא העגל, אי כפיפות לחכמי התורה.

לפני שנים רבות, באחד הסכסוכים שהיו בין הרבנות לממשלה, פנה העיתון "ג'רוזלם פוסט" לכמה אישים יודעים, והציג לפניהם את השאלה: "מהו לדעתך תפקידם של הרבנים?" אחד האנשים שהעיתון פנה אליהם, היה אבי מורי ז"ל. אבי ז"ל ענה להם כך: "לא אנו צריכים לומר לרבנים מה תפקידם, אלא הרבנים הם שצריכים לומר לנו מה תפקידנו". כמובן שהפָּתַב לא כל כך אהב את התשובה הזאת, אבל זאת היא האמת. עלינו להכפיף את עצמנו לחכמי התורה, ולא לנסות להכפיפם אלינו, להכתיב להם מה לפסוק ומה לעשות.

זוהי טעות חמורה, שאפשר לפגוש בה גם היום. אנו צריכים להתרגל לקבל את דעת חכמי התורה, ולא לומר: "הגדולים לא מספיק מבינים", "הגדולים לא מספיק מעורים בציבור", או כל מיני טענות מסוג זה, שטוענים המון העם. הגדולים יודעים היטיב מה לפסוק! הקטנים הם אלו שלא יודעים, וסבורים שיכולים לומר לגדולים כיצד עליהם לפסוק. זהו עיקר חומרתו של חטא העגל, שמנסים להכתיב לרבנים מה לפסוק.

גזרת המן - בגלל אי ציות לגדול הדור

ענין דומה לחטא העגל היה גם בשושן הבירה. גם שם לא צייתו ישראל לגדול הדור. אחשוורוש עושה "לְכָל הָעָם הַנְּמַצְאִים בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה לְמַגְדֹּל וְעַד קֶטֶן מִשְׁתָּה שְׁבַעַת יָמִים" (אסתר א, ה), ומזמין למשתה גם את היהודים. מה אומרים היהודים? מלך טוב כזה, שלא הפלה אותנו לרעה והזמין גם אותנו - צריך להתחשב בו ולהענות להזמנתו. בפרט שהמלך דואג, שהסעודה תהיה "כְּרִצּוֹן אִישׁ וְאִישׁ" (אסתר א, ח), עם ההכשרים הטובים ביותר (עי' אסתר ב, יג). מרדכי מזהיר את ישראל שלא להשתתף במשתה, אבל ישראל אינם שומעים לו (אסתר ז, יד). הזקן הזה, מרדכי, מה הוא כבר מבין? ... הרי ברור כשמש שצריך להשתתף במשתה הזה! יש כאן הזדמנות פו לטפח יחסים טובים עם הגויים שאנו שוכנים בתוכם, וכן להוכיח נאמנות למלך. בנוסף לכך, אם אף יהודי אחד לא יגיע, הדבר עלול להתפרש כחוסר נאמנות למלך, ומי יודע מה עלולות להיות התוצאות מזה. מסיבות אלו, יהודי שושן מחליטים שלא לשמוע בקול מרדכי, והולכים להשתתף במשתה אחשוורוש.

מה היתה באמת הבעיה באותו משתה? מדוע אסר מרדכי להשתתף בו? בעיה אחת שהיתה שם, היא חשש להתקרבות יתירה אל הגויים, המובילה להתקרבות למעשיהם ולהתבוללות בהם. אבל חוץ מזה, חז"ל מוסרים לנו, שאחשוורוש עשה את אותו משתה מפני שלפי חשבוננו עבר זמן גאולתם של ישראל, ומזה הסיק אחשוורוש שאין עוד תקוה לישראל להגאל (מגילה י"א, ב). כיון שכך, לבש "לכבוד" הארוע את בגדי הכהן הגדול שנשדרו ע"י נבוכדנצר בחורבן הבית ונתגלגלו לידיו של אחשוורוש (שם י"ב, א. ועי' רש"י שם), וכן צוה להוציא מן הגנזך את כלי הכסף והזהב שנבזזו מן המקדש - "כְּלִים מְפָלִים מְפָלִים שׁוֹנִים" (אסתר א, ז) - ולהגיש בהם את היין לאורחי המשתה! (אסתר א, יא). איך אפשר להשתתף במעמד נורא כזה? ודאי שאסור להשתתף במשתה כזה! יהודים צמים ביום חורבן הבית, ובודאי גם הם צמו על חורבן הבית. אבל מה לעשות, החשבון שלהם מורה, שמוכרחים להשתתף במשתה הזו. ולכן, הם לא שומעים למרדכי, הולכים למשתה, ובכך מביאים על עצמם את גזרתו של המן, "מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע" (מגילה י"ב, א). וכשהמן גוזר את הגזרה הנוראה (תשע שנים לאחר המשתה!) את מי הם מאשימים? - את מרדכי! (עי' מגילה י"ב, ב - יג, א

להשתמש מנבוכדנצר, ובכל זאת מסרו נפשם להראות שהם לא משתחווים לצלם, כך הולך עכשיו מרדכי במסירות נפש, כדי לקדש שם שמים, ולתקן בזה את חילול השם שעשו ישראל, כשהשתתפו במשתה אחשוורוש.

חשבת, בפסוק "וַיֵּאָמֶר הָמֶן פִּי אֵין מְרַדְּכִי פְרַעַ וּמִשְׁתַּחֲוֶה לֹ" (אסתר ג, ה), המלה "לו" מיותרת לכאורה, [שהרי אנו יודעים כבר למי צריכים להשתחוות. להמן]. אבל כנראה שההסבר הוא זה: אם המן היה רואה שמרדכי כלל לא משתחוה - אולי לא היה עושה מזה "ענין". הרי מרדכי היה כבר זקן מופלג, ולאדם זקן כזה קשה להתכופף. אלא שהמן רואה, שב"מודים" מרדכי יודע יפה מאד להשתחוות! וכן בראש השנה וביום הכפורים, כשכולם כורעים ומשתחווים בתפלה, גם שם הוא משתחוה יפה מאד. רק "לו" הוא לא משתחוה! ממילא - "וַיִּמְלֵא הָמֶן חֲמָה" (שם).

ביטול חמץ ומחיית עמלק

על כל פנים, "מְרַדְּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה" (שם, ב), כי בזה הוא מבטל את העבודה זרה של המן. הרי עבודה זרה היא כמו חמץ, שמועיל לו ביטול. באיסורים אחרים לא מועיל ביטול. אם אבטל בשר נבלה, הוא בכל זאת ישאר בשר נבלה. אבל חמץ בפסח - מדאורייתא ביטול בעלמא סגי ליה, וכן עבודה זרה ג"כ, ביטול בעלמא סגי ליה. כי חמץ עניינו התנפחות והתנשאות, כפי שמבאר ה"חינוך"⁷ (ספר החינוך מצוה קי"ז), ממילא ביטול בעלמא סגי ליה, שאם לא נותנים לו חשיבות - אין בו כלום. וכן עבודה זרה, כל כחה בא מזה שאדם משליט אותה על עצמו. אם מבטלים אותה - אין לה שום משמעות.

התורה הרי אומרת: "וַיִּרְחַל לְקַחָהּ אֶת הַתְּרַפִּים, וַתִּשְׁמַם בְּכַר הַגְּמֵל וַתִּשָּׁב עֲלֵיהֶם" (בראשית לא, לד). למה שמה רחל את התרפים דוקא בכר הגמל? בפשטות - כי שם היה המקום הטוב ביותר להחביאם. אבל בזוהר מובא, שהיתה לכך סיבה נוספת: לתרפים של לבן היה כח לגלות ללבן מה שקורה, והם היו יכולים "לצעוק" ללבן ולגלות לו היכן הם נמצאים. ואולם, מתי היה להם הכח הזה? רק כשהיו מכבדים אותם. אם היו מבזים אותם - היה סר כחם, ולא היתה להם שליטה⁸. רחל ישבה א"כ על התרפים, לא רק כדי להחביאם, אלא גם כדי לבזותם⁹, כדי שעל ידי זה יאבדו את כחם, ולא יוכלו לגלות ללבן היכן הם מוסתרים (זהר ח"א קסד, ב). כי כך דרכה של עבודה זרה; כל פחה נובע מזה שבני אדם נותנים לה חשיבות. כשאין נותנים לה חשיבות, - כשמבזים אותה - אין לה שום כח.

מרדכי הוא מזרע רחל, וממשיך דרכה של רחל. הוא מבטל את העבודה זרה של המן, וממילא אין לה כח. המן יכול להיות משנה למלך אחשוורוש ולשלוח אגרות לשבע ועשרים ומאה מדינה, אבל כעבור שלשה ימים תולים אותו על העץ, והוא נעשה כעפרא דארעא. לכן באמת נתלה המן בפסח (עי' משנ"ב הלכ' פסח ס' ת"צ סק"ב), כי פסח הוא זמן ביטול חמץ, וא"כ זהו גם הזמן המתאים לביטול ומחיית עמלק, כפי שכתוב בזוהר, שהזמן למחיית עמלק הוא בערב פסח (זוהר ח"ג רמט, א). ונרמז דבר זה בפסוק "כִּי יָדַעְתָּ עַל פֶּסַח יְהוָה, מִלְחָמָה לְהַצִּילְךָ מִיַּד מִצְרַיִם" (שמות יז, טז), "יָד" - רמז ל"יד בניסן (זוהר שם). הדברים מתאימים עם דברי הגמרא (פסחים ה, א), שבשכר קיום מצות השבתת החמץ בערב פסח - "אָף בַּיּוֹם הַזֶּה אֶשׂוּן תִּשְׁבִּיתוֹ שְׂאֵר" (שמות יב, טו) - זוכים להתגבר על זרעו של עשו, שנאמר בו "וַיִּצְאָה הָרָאשׁוֹן אֶדְמוֹנִי" (בראשית כה, כה). משמע, שיש קשר בין השבתת השאור ב"יד בניסן לבין הכרתת זרעו של עשו. ולפי דברי זוהר, הקשר הוא גם ב"זמן המצוה" - שהוא ב"יד בניסן¹⁰.

אולי מטעם זה יצא שאול להלחם בעמלק דוקא בערב פסח, שנאמר: "וַיֵּאמֶר שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוּל... לֵךְ וְהִפַּתָּה אֶת עֲמֶלְק... וַיִּשְׁמַע

ורש"י שם ד"ה לאירך גיסא) הזקן הזה, הוא זה שגרם לכל ההסתבכות, בגלל סרובו להשתחוות להמן. אם היה נוהג קצת יותר בגמישות עם המן, כמו שאנו נהגנו כשהלכנו לסעודתו של אחשוורוש, לא היתה באה עלינו הגזרה הזאת!

גדלותם של היהודים בשושן היתה, שבסופו של דבר הם הכירו בכך שעליהם לשמוע בקול מרדכי ואסתר, וכשהם גוזרים עליהם לצום שלשה ימים, הם צמים וחוזרים בתשובה. הם לא מנסים לשלוח משלחת אל אחשוורוש או אל המן לבטל את רוע הגזירה, אלא מבינים שצריך תיקון על החטא של משתה אחשוורוש. מרדכי ואסתר יעשו כבר את ההשתדלות הראויה בחצר המלך, אבל הם מצידם צריכים לעשות תשובה על חטאם. עכשיו הם רואים, שכל החשבונות שלהם, שיגיעו לשלום עם הגויים ויהיה כל כך טוב, הם הכל הבלים. הראיה, שהיחסים הטובים שהשתדלו לטפח עם אומות העולם לא עזרו להם במאומה. בכל מדינה ומדינה רוצים רק להשמיד אותם ח"ו, וגם אחשוורוש התגלה כשונא ישראל גדול, שהסכים לגזרת המן, ונתן לו את טבעתו כדי לחתום עליה (אסתר ג, י). אמנם אסתר מצליחה אח"כ לשכנע את אחשוורוש לבטל את הגזרה, אבל בכל זאת הרי איננו אומרים בפורים "וגם אחשוורוש זכור לטוב". על חרבונה, למרות שהיה בהתחלה מעוזרי המן (מגילה טז, א), אבל ברגע האחרון הרי הפך את עורו, אז אומרים "וגם חרבונה זכור לטוב" (שו"ע או"ח סי' תר"צ סע' ט"ז). אבל על אחשוורוש איננו אומרים "וגם אחשוורוש זכור לטוב". כי "הוא אחשוורוש" (אסתר א, א) - "הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו" (מגילה יא, א). גם אם בסוף הוא שמע למרדכי ואסתר, הוא נשאר רשע, וכנראה גם טיפש, אז על טיפש לא צריך לומר "זכור לטוב".

על כל פנים, היהודים בשושן הבינו בסוף, שמרדכי צדק ולא הם. זו היתה גדלותו של אותו דור, שהבינו שצריך לחזור מכל הדרך. צריך להתקרב אל הקב"ה, ולא לנסות להתקרב אל המן או אל אחשוורוש. הציות לחכמי התורה, וההבנה שחכמי התורה הם שצדקו ולא המון העם, זה מה שהציל את עם ישראל באותה שעה⁶.

מרדכי מקדש שם שמים במסירות נפש

הרדב"ז נשאל באמת, "מה ראה מרדכי להכניס עצמו ואת כל ישראל בסכנה עצומה, ולמה לא נדחה מפני השעה והלך לו למקום אחר, כיון שראה השעה עומדת להמן"? מה היו שיקוליו, בדוקא "להתנגש" עם המן? הרי היה יכול להעלם מהשטח בכל פעם שהמן מגיע, וכך היתה נחסכת כל ההסתבכות אתו. ומדוע לא עשה כך? - כתב הרדב"ז (בתירוץ אחד), "כי מרדכי לא אסיק אדעתיה (=לא העלה על דעתו) שישלח המן ידו בכל ישראל, וגם שהמלך ימסור אותם להרוג ולהשמיד על לא דבר" (שו"ת הרדב"ז ח"א סי' רפ"ד). אם היה מרדכי יודע, שבגלל התגרותו בהמן יחליט המן להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, ושאחשוורוש עוד יתן את הסכמתו לכך - לא היה מתגרה בהמן, אלא הולך למקום אחר כדי לא לפגוש בו.

ולעניות דעתי קשה לומר כן. יותר נראה לומר, שמרדכי, שהיה נביא וחכם, ידע ושיער עד היכן עלולים הדברים להגיע, ואע"פ כן הוא מוצא לנכון לנהוג כפי שנהג. ומדוע? - כדי שלא להשאיר מצב של חילול השם כזה, שכולם משתחווים להמן שעשה עצמו עבודה זרה (מגילה י, ב), ואף אחד אינו מוחה. גם אם כנסת ישראל מאשימה אותו ש הוא הביא עליהם את גזירת המן - "מְרַדְּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה" (אסתר ג, ב). "כָּתַב יְכָרְעוּ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְשׁוֹן עֵתִיד - ולא אמר "וּמְרַדְּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה" בלשון עבר - לומר, דאף שהיה יכול לילך דרך אחר שלא היה פוגע בו, היה מרדכי הולך נגד המן על דעת זה שלא יכרע ולא ישתחוה... והכל כדי לקדש שמו יתברך!" (מהר"ל, "אור חדש" שם) כמו שחנניה מישאל ועזריה היו יכולים

שזהו היום בו נתלה המן על העץ כמה מאות שנים אחר כך. אולי בגלל זה מכונה המן "אגגי", כי ה"יארצייט" שלו הוא באותו יום שבו חל ה"יארצייט" של הסבא שלו, אגג!...

כפי שאמרנו, המן יכול להיות משנה למלך, לשלוח מכתבים לכל המדינות, אבל באמת הוא אין ואפס, ולא עומד בפני מרדכי הצדיק שמכריע אותו. זהו הלקח לדורות, לדעת שעבודה זרה היא אין ואפס, והדבקות בה' היא לבדה פועלת בעולם, כפי שנאמר במלחמת עמלק: "וְהָיָה פְּאֶשֶׁר יָרִים מִשָּׁה יָדוֹ - וְגִבֹר יִשְׂרָאֵל" (שמות יז, יא). ח"ו כשישראל לא מתרוממים, אז "וגבר עמלק". אבל כל זמן שאנו מונהגים בידי משה - "וגבר ישראל". גם היום אנו מודאגים מכל מיני גזרות מבפנים ומבחוץ, ומעצירת הגשמים, אבל בזכות הגברת לימוד תורה והליכה בדרכי ה', נזכה לגאולה שלמה במהרה בימינו, וגבר ישראל.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

שָׁאוּל אֶת הָעָם, וַיִּפְקְדֵם בַּטָּלָאִים קְאָתִים אֶלְף רַגְלִי וכו' (שמו"א טו, א-ד). מה פירוש "וַיִּפְקְדֵם בַּטָּלָאִים"? אומר התרגום: "ומנינון בְּאֶמְרֵי פִסְחָא". [דכיון שאסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה (יומא כב, ב), מנה שאול את הטלאים שהביאו לוחמיו לקרבן פסח, כדי לעמוד על מנינם]. הרי שמלחמת שאול בעמלק היתה ב"ד בניסן, זמן שחיטת הפסח, כפי שאומר הזוהר, שהמלחמה בעמלק צריכה להיות ב"ד בניסן¹¹.

אבל שאול לא סיים את המלאכה באותו יום, אלא השאיר את אגג, ורק אחר כך בא שמואל והרג את אגג (שמו"א טו, לב-לג). באיזה יום בא שמואל? - ודאי לא באותו יום, שכן אחרי שה' דיבר אל שמואל ואמר לו "נחמתי פי המלכתי אֶת שָׁאוּל לְמַלְכָּךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרֵי לֹא הָקִים" (שם, יא), הוא זועק אל ה' כל הלילה (שם). נמצא שלא בא אל שאול לפני יום ט"ו בניסן. והנה, לומר שבא אליו ביום ט"ו בניסן - אי אפשר, שכן על היום בו בא שמואל אל שאול נאמר "וַיַּגֵּד לְשָׁמוּאֵל לְאָמַר, כָּא שָׁאוּל הִפְרָמְלָה, וְהִנֵּה מֵצִיב לוֹ יָד" (שם, יב), ולא יתכן שעשה כן ביום טוב. מוכרח אפוא להיות, ששמואל לא בא אל שאול בט"ו בניסן אלא בט"ז בניסן, ואז הרג את אגג. הרי שאגג נהרג בט"ז בניסן,

1. עי' אב"ע ורמב"ן (שמות לב, א) שהביאו כמה וכמה הוכחות לכך, מן הכתוב ומעצם הענין, שישראל ודאי לא התכוננו לעשות להם "אלהים" אחרים ח"ו, אלא רק "משה" אחר. ונגם רש"י שפירש "קום עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לְפָנֵינוּ" - "אלהות הרבה איזו להם", ביארו המפרשים בדבריו, שאין הכוונה לע"ז ממש. ואכמ"ל. ומה שמצאנו בחז"ל שהיתה בחטא העגל עבודה זרה ממש, "מדפלחו ישראל לעגל, גלו אדעתיהו דניחא להו בעבודת כוכבים, וכי אתו עובדי כוכבים, שליחותא דידהו עבדי" (ע"ז נג, ב), וכן מבואר בגמ' שהעובדים לעגל בעדים והתראה נהרגו במיתת ב"ד כעובדי ע"ז (יומא סו, ב). ועי' רש"י שמות לב, כ ורמב"ן שם, כז) - זהו מפני שאחר שנעשה העגל, היו באמת מעטים מישראל שחשבו אותו לע"ז ממש ועבדוהו (אב"ע שם, א ורמב"ן שם, ה). אבל אהרן ורוח ישראל - לא זו היתה כוונתם, אלא כפי שנתבאר כאן למעלה.
2. הרמב"ן ביאר שאהרן בחר בצורת שור (שמות לב, ד), כיון שהיא אחת מארבע הצורות שבמרכבה העליונה (עי' יחזקאל א, י). ובחר בצורה זו ולא באחת משאר הצורות שבמרכבה, כי סבר שהנהגת ה' עם ישראל במדבר היא בבחינה זו (עי' דבריו שביאר הענין). ובאב"ע משמע שבחרו בצורת שור ע"פ חכמת המזלות. (וכן הביא הרמב"ן בשמו).
3. כך ביאר האבן עזרא. והרמב"ן חלק עליו, אך ביאר באופן דומה לזה, וז"ל: "לא נעשה העגל... להיות בצורתו חונה כבוד" (דכברי האב"ע), אלא "עשו הצורה [כדין] לכיון בעבודתה אל ענינה". כלומר: ישראל רצו לעבוד לה' דרך המידה העליונה הנקראת "פני שור" (מהטעם שהתבאר בהערה הקודמת), והעגל נעשה כדי לסייע להם לכיון במחשבתם לצורה זו, אך לא כדי שתשרה עליו השכינה.
4. כך עכ"פ לפי שיטת רש"י (שמות לא, יח), שמעשה העגל קדם לציווי על בניית המשכן, וממילא גם לציווי שלא לשנות את צורת הכרובים, הקשור למשכן. ואולם, גם לשיטת הרמב"ן, שהציווי על המשכן קדם לחטא העגל, מ"מ את מסירת הציווי לבני ישראל לא הספיק משה רבינו לבצע עד לאחר חטא העגל (עי' רמב"ן שם לה, א, וכן ויקרא ח, ב).
5. "כל קהילה ואחריה ע'ל' - היא גנאי. ואם אחריה א'ל' - היא לשבח" (אבן עזרא שמות לב, א).
6. והטעם בזה החת"ס, דזה היה התיקון למה שלא רצו ישראל לקבל בסניי אלא תורה שבכתב ולא תורה שבעל פה (מדרש תנחומא פרשת נח סי' ג'), "דלא אבו לקבל עליהם דברי חכמים מבלי שיהרהרו ויפקקו על תקנתם, אולי לא ישרו בעיניהם" (לשון החת"ס). אבל אחרי שראו בזמן מרדכי שרק הוא הבין נכון מה היה רצון ה', ואמר להם שלא ללכת למשתה, וראו הנפלאות הגדולות שעשה ה' על ידו, "אז הבינו כי אין להרהר אחר דברי חכמים, כי את הכל עושים יפה בעתו וה' עמהם, על כן הדר קבלוה בימי אחשוורוש", היינו תורה שבעל פה המסורה ביד חכמים, שלא רצו לקבלה מתחילה (שו"ת חת"ס או"ח ח"א סי' ר"ח ד"ה ולתשלום).
7. ולכן מסימני החימוץ הוא, שהבצק שהה "עד שהגיע להשמיע קול בזמן שאדם מכה בידו עליו" (רמב"ם הלכ' חמץ ומצה פ"ה הי"ג), שכך דרכו של בעל גאווה, שאם פוגעין בו אפילו קצת, כבר הוא משמיע קול וצווח ככרוכיא, ואינו שפל וסבלן לשתוק.
8. הרמב"ן באר, שהתרפים נקראו בשם זה, "לרמוז בשמם כי דבורם כמו נבואה רְפָה" (רמב"ן בראשית לא, יט). ובאר, שנבואתם רפה, כיון שלפעמים היא נכזבת, ולא מתקיימת. ולפי המבואר כאן יש לפרש עוד, שנבואתם רפה לפי שאין להם כח לנבא אלא כשמכבדים אותם, וכשמבזים אותם - בטל כחם.
9. ויש להוסיף עוד, שלא רק במעשה ביותה אותם, אלא גם בדיבור. דהנה מובא בשם הגר"א, דכשאמרה רחל לאביה "אל יחר פְּעִינִי אֲדִנִי, כִּי לֹא אוּכַל לְקוֹם מִפְּנֵיךָ כִּי דָרְךָ נְשִׂים לִי" (בראשית לא, לה), כונתה היתה על פי מאי דק"ל דעבודה זרה מטמאה במשא כנדה (משנה שבת פב, א). [ונמצא שאמרה לו האמת, שהתרפים אצלה, ורק הוא הטעה עצמו לחשוב שכוונתה לדרך נשים ממש]. ונמצא לפ"ז שביזתה את התרפים גם בדיבורה, שכינתה אותם "דרך נשים".
10. עוד אמרו בזוהר (ח"א קמב, א), שיום שרצה יצחק לברך את עשו, ערב פסח היה, "ויבְּעֵי יצר הרע לאתבערא", ולכן אמרה רבקה ליעקב, "לָךְ נָא אֶל הַצֶּאֱן וְקַח לִי מִשָּׁם שְׁנֵי גִדְּיֵי עִזִּים טְבִים" (בראשית כז, ט) - אחד לשם קרבן פסח, ואחד לשם קרבן חגיגה (תרגום יונתן שם). נמצא, שגם נטילת הברכות מעשו - אביו של עמלק - ב"ד בניסן היתה. ועי' שפת אמת לפורים (תרמ"ג, ד"ה ענין) שכתב, שבכל שנה בחג הפסח - שהוא ראשיתן של ישראל, כמו שנאמר: "החדש הזה... ראשון הוא לכם" וכו' - הוא זמן מפלתו של עמלק, שהוא ראשית גוים (במדבר כד, כ), ולכן התעצמותו של המן היתה ב"ג בניסן (יום שליחת האגרות - אסתר ג, יב), כי "לפני שְׁבָר - גְּאוּן" (משלי טז, יח). ועי' מגילה טו, ב).
11. ועי' ב"חומת אנך" לחיד"א (שמו"א טו, יב), שבאר על פי זה בכמה אופנים את הנאמר בשאול המלך (לאחר שהכה את עמלק): "וַיַּגֵּד לְשָׁמוּאֵל לְאָמַר, כָּא שָׁאוּל הִפְרָמְלָה, וְהִנֵּה מֵצִיב לוֹ יָד".